

Kerkük'te Etnik Çatışmanın Kökenleri ve 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı

The Roots Of Ethnic Conflict In Kirkuk and The Kirkuk Massacre Of 14 July 1959

Teslim: 17 Aralık 2018

Onay: 29 Mart 2019

Gürkan PAMUKÇU*

Öz

1930'lu yıllarda yoksulluk ve güvensiz ortam nedeniyle başlayan Kürt göçleriyle Kerkük'te etnik ihtilafın temelleri atılmıştır. Türkler kentin üst-orta gelir grubunu oluştururken Kürtlerin yoksul ve eğitimsiz oluşları etnik ayrışmayı sosyo-ekonomik bir hat boyunca derinleştirmiştir. Petrol şirketinin istihdam ve kentsel kalkınma politikaları ayrışma üzerinde katalizör işlevi görmüş ve Kürtler sol hareketlere eğilim göstermişlerdir. 1950'li yıllarda sol örgütler Kürtlerin milliyetçiliklerini ifade edebilecekleri alanlar haline gelmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra Kürtlerin komünistlerle kurdukları ittifak Türkleri hedef alan saldırılara zemin hazırlamıştır. 14 Temmuz 1959 günü gerginliğin katliama dönüşmesi için tek bir silahın patlaması yeterli olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kerkük, Irak Türkleri, Irak Kürtleri, Kerkük Katliamı, Irak Komünist Partisi, Irak Petrol Şirketi.

Abstract

Because of poverty and the insecure environment in the 1930s, the foundations of ethnic conflict were laid in Kirkuk as a result of the migration Kurds. While the Turks constituted the middle and upper class of the city, the poor and uneducated Kurds deepened the ethnic separation along a socio-economic line. The oil company's employment and urban development policies acted as catalyst on the separation and Kurds tend to leftist movements. By the 1950s, leftist organizations became areas where Kurds could express their nationalism. After the proclamation of the Republic, the alliance of Kurds the communists laid the groundwork for attacks targeting Turks. On July 14, 1959 a single gun explosion was enough to turn the tension into a massacre.

Keywords: Kirkuk, Iraqi Turks, Iraqi Kurds, Kirkuk Massacre, Iraqi Communist Party, Iraqi Petroleum Company.

* Araştırmacı

GİRİŞ

Irak'ta cumhuriyetin kuruluş yıldönümünde çok sayıda Türkün¹ komünist Kürt milislerce öldürülmesiyle sonuçlanan Kerkük katliamı, salt etnik karıştıktan kaynaklanan bir vaka biçimde algılanırken yaşanan olayların sosyo-ekonomik, ideolojik ve siyasal altyapısı anlatım ve aktarımlarda çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Türkiye'de *Kürt sorunu* olgusunun muhtelif seviyelerde yerleştiği zihinler de katliamı Irak siyasetinden ve sosyo-ekonomik faktörlerden azade bir biçimde okumaya oldukça müsaittir.

Bu çalışmanın amacı özünde etnik bir sorun olan Kerkük'teki Türk-Kürt ihtilafının, yüzyılın ilk yarısında sosyal koşullar, plansız göç, plansız istihdam ve petrol şirketinin politikaları gibi bir dizi olgunun etkisiyle sosyo-ekonomik bir hat boyunca derinleştiği süreci incelemektir. Ayrıca, 1958 darbesinin ardından Kerkük'ün kamusal alanını ele geçirme konusunda Irak solu ile Kürt hareketi arasında kurulan ittifakın, etnik ihtilafı etnik nefrete nasıl dönüştürdüğünü izah ederek 14 Temmuz 1959 günü yaşananların tüm bu gelişmelerin öngörülebilir neticesi olduğunu ortaya koymaktır.

Tarihî kırılma noktalarından birini temsil etse de Irak'a ilişkin temel eserlerin çoğunda Türk-Kürt ihtilafına ve Kerkük katliamına ayrıntılı bir yer verilmediği görülmüştür. Buna rağmen çalışmada taraflı anlatımlar içeren kaynaklara mesafeli yaklaşılmıştır. 1990'lı yıllar öncesinde kaleme alınan ve Irak'ı nispeten objektif bir bakışla inceleyen muteber eserler kullanılan kaynakların önemli bir bölümünü oluşturmuştur.

1. ARKA PLAN: 1958 DARBESİ ÖNCESİ IRAK SİYASETİ

İngiliz manda idaresi altında müstakil devlet haline geldiği dönemde Irak'taki genel siyasal eğilim Arap milliyetçiliğidir. Milliyetçiler Faysal'ın tahta oturmasından memnun olsalar da ilk siyasal ihtilaf, İngilizlerle uyumlu çalışan milliyetçi yöneticilerle İngiliz karşıtı milliyetçi muhalifler arasında yaşanmıştır. Irak'ın ilk siyasi partileri olan Hizb'el-Vatanî ve Hizb'el-Nahda sert muhalefet nedeniyle yasaklandıklarında onların boşluğunu yine manda karşıtı Hizb'el-Şa'ab ve Hizb'el-İkha doldurmuştur. Üye profilleri bu iki partiyi Irak'ın etnik köken ve mezhepler üstü ilk partileri² haline getirirken etnik Arap milliyetçiliğinden ilk sapmalar da görülmeye başlamıştır.

1930 yılında Irak'ın bağımsızlığı kabul edilip İngiliz askerî varlığı kalıcı hale geldiğinde etnik milliyetçiliğe mesafeli kişiler, Irak yurttaşlığını kutsayan bir anlayışla Ahali grubunu oluşturmuşlardır. Böylece ülkedeki ikinci siyasal ayrışma, Arap milliyetçiliği ve Irak milliyetçiliği arasında belirmiştir.

¹ Dayanakları müstakbel bir araştırmaya bırakılmakla birlikte, "Türkmen" ifadesinin İngilizler ve Irak hükümetleri tarafından Türkiye ile olan bağları zayıflatmak amacıyla kullanılmaya başladığı düşünüldüğünden bu çalışmada "Türkmenler" değil "Irak Türkleri" veya "Türkler" ifadeleri tercih edilmiştir.

² Adeed Dawisha, *Iraq: A Political History* (Princeton: Princeton University Press, 2009), 102.

İdeolojilerini halkçılık (*şabiyya*) olarak nitelendiren Ahaliciler, İngiliz varlığından ziyade yozlaşmaya karşı, reformcu bir muhalefet yürütmüşler³ ve bu *reformcu-halkçı* söylem *Ahali*'nin hızla sol hareketlerle veya açıkça komünistlerle yakınlaşmasını sağlamıştır.⁴

İngiliz vesayeti Irak'ta sol fikirlerin gelişimi için elverişli bir zemin sağlasa da yoğun kırsal nüfus, sanayileşme ve eğitimdeki yetersizlik ve işçi sınıfının yokluğu, solun yalnızca marjinal gruplar arasında gelişmesine imkan vermiştir. Kurulan ilk komünist örgüt Lajnat Mukafahat'el-İsti'mâr vel-İstismâr (Emperyalizm ve Sömürüyle Mücadele Komitesi) 1935 yılında Hizb'eş-Şiyû'î el-Irakî (Irak Komünist Partisi - IKP) adıyla partileşme kararı almış ve hızla büyümüştür. IKP'nin büyümesinde geleneksel toprak sisteminin ve aşiretleri destekleyen toprak politikasının önemi kritiktir.⁵ Ağalar arazilerini yarıcılık usulüyle işlettiklerinde köylüye ürünün yalnızca %15-20'sinin kalmasına neden olan sistem, ülke çapında büyük göç dalgalarını tetiklemiştir. Göç edenlerin bir kısmının istihdamına rağmen halen çok sayıda işsiz varlığı ücretleri düşürürken sanayi ve eğitimdeki gelişmeler sol düşüncenin yayılabileceği alanlar açmış ve neticede Irak solu işçiler, öğrenciler ve işsizler için çekim merkezi haline gelmiştir.⁶ II. Dünya Savaşı sonrasında hızla artan hayat pahalılığı da solun yükselişine katkı sağlamıştır.⁷ Bunun yanı sıra Ahalicilerin açtığı yoldan giderek yurtseverlik uğruna cemaat/aşiret bağlarından ve güvenmelerinden vazgeçenlerin yeni adresleri de IKP olmuştur.⁸

1940'lı yıllarda Irak'ta sol muhalefetin yanı sıra pan-Arabist, Arap milliyetçisi ve Irak milliyetçisi muhalefet de güçlenmekte ve İngiliz vesayeti, Arap dünyasının sorunları veya Filistin meselesi söz konusu olduğunda milliyetçilerin sesleri solculardan daha gür çıkmaktadır. İngiltere karşıtlığı, Filistin meselesi nedeniyle şiddetlenirken hükümet İngiliz askeri varlığını kalıcı kılan 1930 Antlaşmasını yenilemek üzere İngilizlerle masaya oturduğunda milliyetçilerle solcuların işbirliğiyle genişleyen muhalefetin ilk büyük kalkışması gerçekleşmiştir. Ocak 1948'de patlayan büyük isyan sırasında yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Cumhuriyet rejimine geçiş talebi ilk kez IKP tarafından bu isyanda dile getirilmiştir.⁹

3 Phebe Marr, *The Modern History of Iraq* (Oxford: Westview Press, 1985), 71.

4 Tareq Youssief Ismael, *The Rise and Fall of the Communist Party of Iraq* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 22.

5 1957 yılı itibariyle Irak'taki tapulu arazilerin %82'si yalnızca 22 aşirete aittir. Bkz. Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of Its Communists, Ba'athists and Free Officers* (Princeton: Princeton University Press, 1978), 55.

6 Ilario Salucci, *Irak'ta Solun Tarihi: Komünist Partisi, İşçi Hareketleri ve Sol: 1924-2004* (Çev. O. Akinhay). (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005), 13-14.

7 Dawisha, *Iraq: A Political History*, 102.

8 Sami Zubaida, "Irak'ta Sivil Toplumun Yükselişi ve Düşüşü", *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma: Ulus Devletin Sorgulanması* içinde (Der.) Haldun Güllalp (Çev. Ebru Kılıç) (İstanbul: Metis Yayınları, 2007), 162.

9 Salucci, *Irak'ta Solun Tarihi*, 21-22.

Irak'ta 1940'ların sonunda ordu, dikkate değer bir başka rejim muhalifi güç olarak belirmiştir. Ülkenin üst gelir gruplarının, aşiretlerin ve dinî cemaatlerin askerlik mesleğinden uzak durması neticesinde ordunun gövdesini oluşturan ülkenin alt-orta gelir gruplarından gelen iyi eğitilmiş subaylar monarşi karşıtı muhtelif hizipler oluşturmuşlardır.¹⁰ Ordudaki monarşi karşıtlığına, tıpkı sivillerde olduğu gibi Arap milliyetçileri, Irak milliyetçileri ve solcular öncülük edince Baasçılar ve Nasırcılar gibi milliyetçi-sosyalist oluşumlar Irak ordusunda boy göstermeye başlamışlardır.

Irak'ta bir diğer güçlü muhalefeti Kürt hareketi oluşturmaktadır. Mustafa Barzani'nin milliyetçi çevrelere temas ettiği Süleymaniye sürgünü yıllarında aldığı örgütlenme kararı, Kürt hareketini hem Bağdat'la çatışabilecek hem de diğer örgütlerle işbirliği yapabilecek düzeye getirmiştir. Ne var ki 1945 yılında kalkıştığı isyanda hezimete uğrayan Barzani, önce İran'daki Mahabad bölgesine, daha sonra beş yüz kadar destekçisiyle birlikte 1958 Darbesi'ne kadar kalacağı SSCB'ye (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) iltica ederken, Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) 1946 yılında Barzani'nin "gıyabi liderliğinde" bir çatı örgüt olarak faaliyetlerine başlamıştır.

2. KERKÜK'TE ETNİK KARŞITLIK

Bölgelerin ve kentlerin etnik kompozisyonlarında geç dönemlerde muhtelif nedenlerle görülen değişimler özellikle Ortadoğu'da bitmek bilmez aidiyet tartışmalarına yol açmaktadır. Kerkük bu durumun en tipik bir örneklerinden birisidir. Bu bölümde öncelikle yüzyılın ilk yarısında kentnin etnik kompozisyonuna ilişkin verilere yer verilmiş, daha sonra demografik değişimlerle birlikte etnik kimliklerin siyasallaşma süreçleri incelenmiştir.

2.1. Yüzyılın İlk Yarısında Kerkük'ün Nüfus Yapısı

1925 yılında Milletler Cemiyetince görevlendirilen komisyonun raporuna göre Kerkük livasının 1921 yılındaki tahmini nüfusu 10.000 Arap, 35.000 Türk, 45.000 Kürt ve 2.000 gayrimüslim olmak üzere toplam 92 bindir. Raporda Türk nüfusun, liva merkeziyle Altunköprü'den Kifri'ye uzanan yol boyunca yerleştikleri belirtilmektedir.¹¹ 1932 yılında ilan edilen *Krallık Deklarasyonu*'nun 9 uncu maddesi de merkezdeki Türk nüfus yoğunluğunu teyit etmektedir. Buna göre "...nüfus çoğunluğunun Türkmen ırkından olduğu Kerkük livasına bağlı Kifri ve Kerkük kazalarında resmî dilin, Arapça ve Kürtçe ile birlikte Türkçe olacağı..." garanti edilmiştir.¹²

Irak'ın etnik detaylar içeren ilk nüfus sayımı, 1957 yılında dahi Kerkük'ün

¹⁰ Bkz. Batatu, *The Old Social Classes ...*, 764.

¹¹ League of Nations, *Question of the Frontier Between Turkey and Iraq: Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30th, 1924* (Geneva, 1925), 33.

¹² League of Nations, "Declaration of the Kingdom of Iraq, May 30th, 1932 on the Occasion of the Termination of the Mandatory Regime in Iraq", *Official Journal*, A.17.1932.vii. (1932),1347-48.

merkezinde Türklerin çoğunluk oluşturduklarını ortaya koymaktadır. 1957 sayımından aktarılan verilere göre liva nüfusunun 187.593'ü Kürtçe, 109.620'si Arapça, 83.371'i Türkçe; merkez nüfusunun ise 45.306'sı Türkçe, 40.047'si Kürtçe, 27.127'si Arapça konuşmaktadır.¹³ Kerkük'ün Araplaştırıldığını iddia eden Nuri Talabani'nin 1957 sayımından aktardığı cinsiyete ilişkin detaylar, kentin aslında Kürtleştğini de göstermektedir.¹⁴ Zira merkezdeki Türk nüfusunda cinsiyetler arasında (22.564/22.742) görülen dengenin Araplarda (15.008/12.119) ve Kürtlerde (21.281/18.766) erkekler lehine bozulmuş olması çok sayıda Kürt ve Arap erkeğin kente çalışmak amacıyla geldiklerini göstermektedir. Bir başka deyişle 1930'lardan evvel Türk hâkimiyetindeki liva merkezinin etnik kompozisyonu, Kürt ve Arap göçleri sonucunda değişmiştir.¹⁵ Kerkük'te Kürt nüfusunun artışı kısa süre sonra etnik milliyetçilik zemininde Kürt siyasal hareketine, sınıfsal çatışma zemininde ise IKP'ye geniş faaliyet alanları sağlayacaktır.

2.2. Kerkük'te Türk Kimliğinin Siyasallaşması

Kerkük'te Türk kimliğinin siyasallaşmasında, azınlık milliyetçiliklerinde görülen mutlak olgularla birlikte daha özgül faktörler de rol oynamıştır. Bunların ilki, Türkiye'den kopuşun yarattığı travmadır. Irak Türkleri için 1926 yılı, imparatorluk döneminde sahip olunan idari ve ekonomik statüdeki aşınmanın başladığı tarihî bir kırılma noktasıdır. Zira artık nüfus çoğunluğunu Arapların, yönetici kadrosunu ise Türkiye'ye ihanetle suçladıkları¹⁶ Arap kökenli Osmanlı subaylarının oluşturduğu bir devletin üçüncü etnik unsuru haline gelmişlerdir. Daha yüzyıl başında hâkim unsurun parçası iken 1932'de Kürtlerle beraber azınlık olarak nitelendirilip 1958'de ise isimlerinin azınlık olarak bile zikredilmemiş olması¹⁷ Türk kimliğinin siyasallaşmasındaki tepkiselliğin çözümlenebileceği diğer noktalar.

Merkezdeki eğitime erişim avantajı buralarda çoğunluğu oluşturan Türklerin etnik bilinçlerinin kırsaldaki Kürtlerden ve komşu Araplardan daha erken dönemde olgunlaşmasını sağlamıştır. 1923 yılında seçimlere iştirak için liva yönetimindeki Türk varlığının muhafazasının ve Türkçenin livanın resmî dili olarak kabulünün şart koşulması¹⁸ bu bilinç düzeyini kanıtlamaktadır. Dolayı-

¹³ Mudiriyyat al-Nufus al-'amma, Al-Majmu'a al-İhsa'iyya li-Tasjil'Am 1957, 5: 243'ten aktaran Arbella Herutha Bet-Shlimon, *Kirkuk, 1918-1968: Oil and the Politics of Identity in an Iraqi City* (Doctoral dissertation) (Cambridge: Harvard University, 2012), 167.

¹⁴ Nuri Talabani, *Kerkük Bölgesinin Araplaştırılması* (Çev. Zafer Avşar) (İstanbul: Avesta Yayınları, 2005), 32-33.

¹⁵ Benzer görüşler için bkz. Batatu, *The Old Social Classes ...*, 913; Cecil John Edmonds, *Kurds, Turks, and Arabs: Politics, Travel, and Research in North-Eastern Iraq, 1919-1925* (London: Oxford University Press, 1957), 266; David McDowall, *A Modern History of the Kurds* (London: I.B. Tauris, 2007), 305.

¹⁶ Nefi Demirci, *Dünden Bugüne Kerkük (Kerkük'ün Siyasi Tarihi)*. (İstanbul: Renk Ofset, 1990), 24.

¹⁷ Güldem B. Büyüksaraç, "Trans-border Minority Activism and Kin-state Politics: The Case of Iraqi Turkmen and Turkish Interventionism", *Anthropological Quarterly* 90 No.1 (2017), 42.

¹⁸ *Edmonds Papers*, box-1, secret no. K 361'den aktaran Liora Lukitz, *Iraq: The Search for National*

sıyla kendilerini zaten medeniyet bakımından Araplardan ve Kürtlerden daha üstün gören Türkler üzerinde asimilasyon politikalarının başarı şansı olmamıştır. Bununla birlikte en az birkaç yüzyıldır kamusal alanda Türkçenin kullanılıyor olması ve bu nedenle Kerküklü diğer toplulukların da Türkçe bilmeleri, kimliğin muhafazasını kolaylaştırmıştır.¹⁹

Türk kimliğinin siyasallaşmasındaki ikinci özgül durum, hâkim nüfusu oluşturan Araplardan ziyade azınlık olan Kürtlerin “öteki” olarak telakki edilmeleridir. Ağaların açgözlülüğü nedeniyle veya 1945 isyanı sonrasında topraklarından koparak petrol sanayisinde iş ve barınacak bir yer bulmak üzere²⁰ Kerkük'e göç eden Kürtler 1950'lerin sonuna doğru Türklerin kentteki —halen en büyük topluluk olmalarına karşın— kahir ekseriyeti kaybetmelerine neden olmuşlardır. 1947-1957 yılları arasında Kerkük liva merkezdeki nüfus artış hızı, ülke ortalamasının iki katına yakındır.²¹

Nüfus artışı kent periferisinde yeni mahalleler kurulmasına neden olmuştur. Kentin merkezi kabul edilen ve Türklerin yoğun olduğu tarihî Kale'yi oluşturan mahallelerin (Hamam, Meydan, Zindan, Ağalık) nüfusu 1947-1957 yılları arasında %17 artarken, göçler sonucunda gecekondu bölgesi haline gelen Şorca'nın nüfusu ise %226 artmıştır.²² Azadî, İmam Kasım ve Şorca gibi yeni Kürt yerleşim bölgeleri ve Arafâ, Elmas gibi Hıristiyan semtleriyle birlikte Kerkük artık mahallelerin ve hatta mezarlıkların bile etnik bakımdan ayrıldığı bir kent haline gelmiştir. Bu ayrıma paralel biçimde oluşan sosyo-ekonomik farklılıklar da çarpıcı düzeydedir. Yeni Kürt sakinler, kent ortalamasına nispetle son derece eğitimsiz ve yoksul olmakla birlikte oturdukları semtler de bu yoksulluğu yansıtmaktadır.

Eğitimsiz, yoksul ve kalabalık Kürt köylüler kentin çoğunlukla orta-üst gelir grubunu oluşturan Türkler tarafından sevinçle karşılanmamışlardır.²³ Nitekim kısa süre evvel “diğer Türk kazaları gibi Erbil'in de hızla Kürtleşmiş olması”²⁴ Kerkük için korumacı reflekslerin geliştirilmesine neden olmuştur. Kürtlerin

Identity (London: Frank Cass, 1995), 38.

¹⁹ Türkiye'nin aksine Iraklı Türklerin yazı dillerinde de bir değişiklik olmamıştır. Türkçeyi Arap harfleriyle yazmak Kerküklüler arasında günümüzde halen yaygındır ki imparatorluk döneminde yaptıkları da tam olarak budur.

²⁰ Bkz. Nelida Fuccaro, “Reading Oil as Urban Violence: Kirkuk and Its Oil Conurbation: 1927-1958” in *Urban Violence in the Middle East: Changing Cityscapes in the Transition from Empire to Nation State* (Edt. Ulrike Freitag) (New York: Berghahn Books, 2015), 226; McDowall, *A Modern History of the Kurds*, 305.

²¹ Doxiadis Associates, “The Future of Kirkuk: Project QGHP-66: A Long Term Program and a Master Plan for the Development of the City and Its Region”. *Ekistics* 6 No.38 (1958), 368. <http://www.jstor.org/stable/43620932>.

²² Mudiriyat al-Nüfus al-'Amma, 1947 Census of Iraq 2: 101-02 ve Mudiriyat al-Nüfus al-'Amma, 1957 5: 243'ten aktaran Bet-Shlimon, *Kirkuk, 1918-1968*, 165.

²³ Liam Anderson and Gareth Stansfield, *Crisis in Kirkuk: The Ethnopolitics of Conflict and Compromise* (Philedelphia: University of Pennsylvania Press, 2009), 59.

²⁴ Batatu, *The Old Social Classes ...*, 913.

özerklik talep ettikleri bölgeye “bir Kürt kenti olduğu” iddiasıyla Kerkük’ü de dâhil etme çabaları²⁵ ise Türklerin bu korumacı tutumunu perçinlemiştir. 1942 yılında Kerküklü Türk öğrenciler Türkiye elçiliğine gönderdikleri mektupta, “Arapların ve Kürtlerin esiri gibi olmaktan, bir Türk kenti olan Kerkük’te Kürtlerin daha rahat yaşamalarından, Kürtlerin kendi hükümetlerini kurmaya çalışmalarından ve Türkleri sahip oldukları haklardan mahrum bırakmalarından, pek çoklarının okuldan uzaklaştırıldığından ve okul bahçesinde Atatürk’e küfredildiğinden” yakınmışlardır.²⁶ İddialar mübalağalı olsun ya da olmasın kullanılan ifadeler Türk kimliğinin siyasallaşmasında Kürtlerin oynadığı rolü açıklayıcı niteliktedir. Mektuptaki ifadeler bir yana, Kentin Türk kimliğini koruma çabası Kerkük’ü Irak Türklüğünün sembolü haline getirmiştir ve 1940’lı yıllardan itibaren Irak Türk milliyetçiliği —deyim yerindeyse— “Kerkük milliyetçiliği” haline gelmeye başlamıştır.

Kerkük’ün sembolleştirilmesinin bir diğer nedeni Kerküklülerin Iraklı Türkler arasında en eğitilmiş kesimi oluşturmalarıdır. Kentin milliyetçi oluşumların merkezi haline gelmesini sağlayan bu eğitilmiş kesimdir. Ayrıca yükseköğrenim için Türkiye’ye gelenlerin çoğunluğu liseyi bitirme olanağı bulabilmiş Kerküklülerdir. Türkiye’de örgütlenerek milliyetçi fikirlerini ifade edebilme fırsatı kazanmış bu gençler Kerkük sembolizminin Türkiye’de de yaygınlaşmasına öncülük etmişlerdir.

1959 yılına kadar geçen süreçte, Türkiye’den kopuşun travmatik etkisi, görece yüksek eğitim seviyesi, asimilasyon girişimleri ve hepsinden önemlisi Kürt göçlerinin yarattığı tehdit algısı Kerkük’te Türk kimliğinin siyasallaşmasında başlıca faktörler olarak öne çıkmaktadır. Ancak Kürt göçleriyle birlikte beliren problemler etnik veya sosyo-ekonomik farklılıklarla sınırlı kalmayacak ve her iki düzlemde beliren karşıtlıklar birbirlerini besleyecektir. 1959 yılından sonra ise Irak Türklerinin Kürtlerle olan ihtilafı devam etmekle birlikte, Bağdat ile olan ilişkileri ülkenin siyasal iklimine göre sürekli bir devinim gösterecektir.

2.3. Kürt Kimliğinin Siyasallaşmasında Irak Solunun Rolü

Kürt siyasal hareketinde feodal çıkarların milliyetçiliğe üstünlüğü Süleymaniye’deki ilk milliyetçi örgütlenmelerle birlikte değişmeye başlamış ve Mustafa Barzani bu örgütlerin desteğiyle —feodal ihtirasını koruyan— bir lider figürü haline gelmiştir. Barzani’nin SSCB’ye ilticası, 1946’da kurulan KDP üzerinde otorite kurmasını geciktirirken parti bu yıllarda sola yaklaşmıştır. Ancak Irak Kürt hareketinin genel itibarıyla sola yaklaşmasında Barzani’nin SSCB’de bulunmasından ziyade Irak’ta bulunmaması daha etkili olmuş görünmektedir. Nitekim KDP’yi bu yıllarda Marksist bir örgüt olarak tanıtan Genel Sekreter

25 Mesud Barzani, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi-I* (Çev. Vahdettin. İnce) (İstanbul: Doz Basım-Yayın, 2017), 94.

26 Wood, E. K. Tribal and Political Weekly Intelligence Summary No.71, 22 June 1942, WO 208/1576’dan aktaran Bet-Shlimon, *Kirkuk, 1918-1968*, 178.

İbrahim Ahmed olmuştur.²⁷ Barzani ise feodal liderlik konumunun gereği veya sonucu olarak sol hareketlere mesafelidir fakat bu durumu “iyi Müslümanlar komünist olamazlar” sözleriyle açıklamaktadır.²⁸

Irak'ta Kürt kimliğinin siyasallaşmasında sol hareketlerin rolü esasen iki temel faktör üzerinden incelenebilir. Bunların ilki, Bağdat'taki milliyetçi yöneticilerin kuzeyin entegrasyonuna gösterdiği ilgisizlik sonucunda oluşan bölgesel gelir dengesizliğinin feodaliteyle katmerleşmesidir. 1945 sonrasında yaşanan ekonomik daralmada, feodallerin sömürsü altındaki Kürt köylüler ve kente geldiklerinde eğitim düzeyleri nedeniyle vasıfsız işlerde çalışan veya iş bulamayan Kürtler Türklerden, Araplardan ve gayrimüslimlerden daha dezavantajlı konumdadırlar. Irak'ta Araplara ve Türklere nispetle daha dar bir Kürt orta sınıfı oluşmasının temel nedeni budur.²⁹ IKP'nin oransal olarak en fazla Kürtler arasında taraftar bulması ve Kürt örgütlerinde görülen sol eğilim, ideolojik bağlılıktan ziyade bu sınıfsal durumun bir sonucudur.

İkinci faktör, kente göç edenlerin sosyal ve siyasal çevre edinme çabasıyla alelacele örgüt veya partilere yönelmeleridir. Kırsaldaki aidiyeti ikame edebilme ve haklarını savunmak ya da çıkar sağlamak için siyasal alana dâhil olma veya kabul görebilmek adına sosyal bir çevreye sahip olma düşünceleriyle partilere ve örgütlere yönelen Kürtlerin genellikle iki seçenekleri olmuştur. Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelerde oldukça güçlü olan IKP'nin³⁰ yanı sıra bilhassa kırsalda Rizgarî, Şoreş ve KDP gibi sol eğilimli ancak coğrafi nedenlerle halen bir miktar feodal etki altındaki Kürt partiler de öne çıkmıştır. Ancak nitelikli ve köklü bir Kürt nüfusun bulunmadığı ve feodalitenin etkisinden nispeten sıyrılmış olan Kerkük ve Bağdat'a göç eden Kürtler neredeyse tümüyle IKP'ye eğilim göstermişlerdir. IKP'nin Kürtlere ilgisi ve gelir adaletsizliğine dair söylemleri sempatiyle karşılanırken parti bünyesinde oluşturulan Kürt Şubesi IKP ile Kürt partileri arasında taraftarlar bakımından bir geçirgenlik sağlamıştır.³¹ Ayrıca 1948 isyanı nedeniyle hükümet baskısının arttığı dönemde³² bir de SSCB'nin İsrail'i tanınması, Arapların IKP'ye bir süreliğine de olsa sırt çevirmelerine ve Kürtlerin partideki öneminin ve sayısal oranlarının artmasına neden olmuştur.³³ Arapların geri dönüşüyle partinin ken-

27 Xoşevi Babekr ve Pael Shehtman, *Kürdistan Bayrağının Altında Mustafa Barzani: Yaşamı ve Eylemi*. (Çev. Kamiz Şeddadi) (İstanbul: Avesta Yayınları, 2010), 160. İbrahim Ahmed ileriki yıllarda, *IKP'ye taraftar kaybetmemek adına bu açıklamayı yaptıklarını* açıklayacaktır. Bkz a.g.e., 161.

28 Michael M. Gunter, *The Kurds of Iraq: Tragedy and Hope*. (New York: St. Martin's Press, 1992), 11.

29 Marr, *The Modern History of Iraq*, 146.

30 El Munadil, *Irak Kürt Hareketi ve Irak Komünist Partisi: Bir İhanet Tarihi* (Çev. Şadi Ozansu) (İstanbul: Köz Yayınları, 1976), 19. Bu çalışmanın orijinali 1973 yılında *El Munadil (Militan)* gazetesinde yayımlanmıştır.

31 Bkz. A.g.e., 19, 24; Ismael, *The Rise and Fall...*, 32.

32 1948 İsyani sonrası artan hükümet baskısı, tutuklamalar ve idamlar için bkz. Majid Khadduri, *Independent Iraq: A Study in Iraqi Politics since 1932* (London: Oxford University Press, 1951), 274.

33 Salucci, *Irak'ta Solun Tarihi*, 22-23. Örneğin Merkez Komitede Kürtlerin %7,1 olan oranı 1948'den sonra %41,7'ye yükselmiştir. Bkz. Batatu, *The Old Social Classes...*, 1190.

disini yeniden toparlaması için birkaç yıl daha beklemek gerekmiştir.

Kerkük'te hükümet yanlısı Araplardan ve orta-üst gelir grubundaki Türk ve Asurilerden destek bulamayan IKP'nin tabanını alt gelir grubundaki Kürtler oluşturmuştur.³⁴ Ayrıca Ermeniler de partiye epey rağbet göstermişlerdir.³⁵ IKP 1940'larda Kerkük'teki en güçlü siyasi örgüt olan IKP'nin 1950'lerin sonlarına doğru tüm kuzey kentlerinde ideolojik yönü zayıflamış ve Kürtlerin milliyetçi söylemlerini ifade edebildikleri bir zemin haline gelmeye başlamıştır. Nitekim Kürtlerin komünistlikleri, Batatu'nun da belirttiği gibi, genellikle yüzeyseldir ve IKP sempatipleri de Türkleri kendilerine rakip olarak görmeleriyle daha çok ilgilidir.³⁶ Dolayısıyla Irak Kürt hareketi, merkezî hükümetle (ve aslında Araplara) mücadele ederken Kerkük özelinde "öteki" olarak belirlenenler Türkler olmuş ve Kerkük'te Kürt siyaseti Kürtlerdeki "Türk algısı" üzerine inşa edilmiştir.

3. ETNİK AYRIŞMANIN DERİNLEŞMESİ 1945-1959

Kerkük'te Türkler ve Kürtlerin bir araya gelişlerinin kendi iç dinamiğinde birincilerin statükoyu koruma çabası ile ikincilerin birincilere baskın çıkma arzuları etnik ayrışmayı bir dizi dışsal faktör sayesinde alabildiğince derinleştirmiştir. Bu faktörlerin başlıcaları, petrol şirketinin politikaları, komünistlerin faaliyetleri ve nihayetinde ülkede yaşanan rejim değişikliğidir.

3.1. Petrol Şirketinin Rolü

Irak petrolünün 1927 yılında ilk kez Kerkük'te çıkarılmasıyla kentin ve ülkenin kaderi yeniden çizilirken petrol çıkarma imtiyazını haiz, İngilizlerin kontrolünde çok uluslu bir şirket olan İraçî Petroleum Company (IPC) Kerkük'teki sosyo-ekonomik dönüşümün belirleyicisi haline gelmiştir. IPC öncelikle kent nüfusundaki çarpıcı artışın nedeni olmuştur. 1947 sayımına göre 68 bine ulaşan Kerkük merkez nüfusunun yaklaşık yarısını IPC çalışanları ve aileleri oluşturmaktadır.³⁷ Buna rağmen 1950'li yıllardan evvel şirketin kentle ilişkisi, işgücü satın alınmasından ibarettir. IPC bu haliyle, sömürgeci devletlerin imtiyazlı şirketlerine (*chartered companies*) benzemektedir. Benzerliğin diğer yönünü "yöneticilerle işçiler arasında kurulan sahip-köle ilişkisi" oluşturmaktadır.³⁸ Tesis kapılarında hazır bekleyen vasıfsız işgücü arzı ve Bağdat'ın şirket çıkarlarını önceleyen tutumu sonucunda oluşan bu tabloda Kerkük, işçi hareketleri için potansiyel bir zemin haline gelmiştir.

³⁴ Anderson and Stansfield, *Crisis in Kirkuk*, 33.

³⁵ Ermenilerin IKP sempatiplerinin Ermenistan-SSCB bağlantısı dolayısıyla oluşan milliyetçi yönü ideolojiden daha ön plandadır. Bkz. Henry D. Astarjian, *The Struggle for Kirkuk*. (London: Praeger Security International, 2007), 25-26.

³⁶ Batatu, *The Old Social Classes...*, 912.

³⁷ Mudiriyat al-Nufus al-'Ammah, 1947 Census of Iraq ..., 115'ten aktaran Bet-Shlimon, *Kirkuk, 1918-1968*, 161.

³⁸ Joseph Sassoon, *Economic Policy in Iraq: 1932-1950* (New York: Frank Cass, 1987), 259.

1944-45 yıllarında yükselen Batı-Sovyet ittifakı sayesinde tüm dünyada sol hareketlere göreli bir özgürlük alanı açıldığında Irak'ta on altı sendikanın kuruluşu kabul edilirken petrol işçilerine sendikalaşma izni verilmemiştir.³⁹ 1946 yılında IPC'ye başvurarak düşük ücret, kötü çalışma koşulları ile barınma ve ulaşım problemlerinin düzeltilmesini isteyen işçilerin talepleri, ücretlerin kısmen düzeltilmesi dışında reddedilmiştir.⁴⁰ Bunun üzerine IKP'nin de teşviki ile tesis yakınlarındaki, o dönemde bir mesire yeri olan Gavurbağı'nda toplanırlara başlayan işçiler, burada atılan nutuklarla ve anti-empyeryalist sloganlarla Londra ve Bağdat'ı hedef almışlardır.⁴¹ Neticede talepleri karşılık bulmayan beş bine yakın petrol işçisi 3 Temmuz 1946'da greve gitmiştir. Birkaç gün içinde ümitlerini yitirerek işlerine geri dönenler olsa da yüzlerce işçi grevi sürdürmüş fakat 12 Temmuz günü güvenlik güçlerinin grevi bitirme uyarısı reddedilince kalabalığa ateş açılmış ve en az 10 kişi yaşamını yitirmiştir.⁴² Saldırının ardından olaylar yargıya taşınırken şirket birtakım iyileştirici önlemler almaya karar vermişse de bu önlemler hükümetin ve şirketin yapabileceklerini görenlerin tedrici bir biçimde radikalleşmelerini ve IKP'nin Kerkük'te daha fazla güçlenmesini engellememiştir.⁴³

Londra'da 1945 yılında göreve gelen İşçi Partisi iktidarı, Gavurbağı katliamının hemen ertesinde komünist eğilimleri azaltmak amacıyla Kerkük'te şirket destekli bir kalkınma hamlesi başlatılması için IPC'yi ve işçi sorunlarının çözümü için de Bağdat'ı zorlamaya karar vermiştir.⁴⁴ Zira monarşi rejiminin finansörü durumunda olan Kerkük, yozlaşmaya ve yozlaşmanın müsebbibi olarak görülen monarşiye karşı tepkilerin yükseldiği bu kritik dönemde komünist eğilimlerin daha fazla artması riskine girilemeyecek kadar değerli bir kent haline gelmiştir. Temel düşünce IPC sayesinde başlatılacak altyapı çalışmaları ve konut projeleri yardımıyla modern bir orta sınıf yaratarak Kerkük'ü modernleştirmek ve modern kapitalizme entegre etmektir.⁴⁵ 1947 yılında kabul edilen bir yasa, sanayi tesislerinin, çalışanlarına konut sağlamalarını zorunlu kılmıştır.⁴⁶ Ne var ki kentin batısında tesislerin hemen yakınında bulunan Araf semtinde —günümüzde halen kullanılan— 480 konutun inşasına söz konusu yasa henüz yürürlüğe girmeden başlanmıştır.⁴⁷ 1956 yılı itibariyle Kerkük genelinde IPC'nin nitelikli çalışanları için yapımına katkı sunduğu konut sayısı

39 Ali Hammoudi, *The Pomegrante Tree Has Smothered Me: International Law, Imperialism & Labour Struggle in Iraq: 1917-1960*. Doctoral dissertation. (Graduate Program in Law, Toronto: York University, 2018), 125; Marion Farouk-Sluglett, and Peter Sluglett, *Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship*. (London: I.B. Tauris, 2001), 39.

40 Hammoudi, *The Pomegrante Tree...*, 127.

41 Yapılan konuşmalarda tüm yerel dillere yer verilmiş olması tepkili kitlenin heterojen bir yapı arz ettiğini ve toplantılarda milliyetçi düşüncelerin öne çıkmadığını göstermektedir. Bkz. a.g.e., 128.

42 Khadduri, *Independent Iraq*, 274.

43 Batatu, *The Old Social Classes...*, 624.

44 Sassoon, *Economic Policy in Iraq*, 259.

45 Bet-Shlimon, *Kirkuk, 1918-1968*, 192.

46 Bkz. Fahim I. Qubain. *The Reconstruction of Iraq: 1950-1957* (New York: Prager, 1958)

47 Guide to Kirkuk, 1955'ten aktaran Fuccaro, "Reading Oil as Urban Violence", 240.

1028'dir.⁴⁸ İngiliz Eastern Bank kredisi ile merkezde diledikleri bölgede arsa alabilen çalışanlar, IPC'nin finansal ve lojistik desteği sayesinde ev sahibi olmuşlardır.⁴⁹

Petrol şirketindeki nitelikli çalışanların çoğunlukla Türk veya Asurî olmaları nedeniyle yeni konutlar için arsa seçiminde Elmas, Begler, Tis'in, Şatırlı ve Sarıkahya mahalleleri daha fazla rağbet görmüştür.⁵⁰ Hızla gelişen bu bölgeler—yerli Kürtlerin yaşadıkları Korya semtiyle ile bitişik olsa da— Kürt göçleriyle büyüyen Azadi, İmam Kasım ve Şorca'dan tamamen kopuktur. Böylece yoksul Kürt mahalleleri kentsel kalkınmanın dışında ve rekreasyon merkezleri ile yeni kültürel faaliyet ve spor alanlarının uzağında kalmışlardır.⁵¹ Bu uzaklık, mevcut etnik ayrışmayı sosyo-ekonomik bir hat boyunca derinleştirmiştir. Maddi kaynakların paylaşımındaki sorunların etnik boyutları olduğunda, dezavantajlı grubun eğitim, coğrafya veya sosyal yapı gibi belirgin nedenleri atlayarak sorunu tümüyle dışlanma ile açıklamalarına sık rastlanmaktadır. Kürtler de kentsel kalkınmayla hızla gelişen Kerkük'te yaşadıkları entegrasyon problemini “etnik ayrımcılık”la açıklamayı tercih etmişlerdir.⁵²

Diğer yandan Kürtler, sistemi ve tüm unsurlarını kendi durumlarının müsebbibi olarak görmektedirler. Bu nedenle hükümet ve IPC politikalarının yanı sıra Türklerin petrol sanayisi ile daha fazla artan refahları da rahatsızlık vericidir. IKP'ye gösterilen rağbet de bir bakıma, bu sistem eleştirisiyle ilgilidir. Buradaki kritik nokta hem sistem eleştirisinde hem de entegrasyon problemindeki husumetlerin kesişim kümesinde Türklerin yer almalarıdır. Netice itibarıyla özellikle kentteki komünist eğilimleri yok etmek üzere IPC finansörlüğünde başlatılan ve Kerkük'te genel refah seviyesini yükselten kalkınma hamlesi bu gelişmelerin uzağında kalan Kürtleri—Türlere rakip olarak— IKP'ye daha fazla yaklaştırmıştır. Böylece Kerkük komünizmden arınmamış fakat komünizm Kerkük'te Kürtleşmiştir.

3.2. Abdülkerim Kasım'ın Komünistlerle ve Kürtlerle İttifakı

Irak ordusundaki muhalif subayların rejimden duydukları rahatsızlık 1950'lerin başında siyasi ve ekonomik problemler arttıkça gün yüzüne çıkmıştır. Ordudaki en büyük muhalif grup pan-Arabist, sosyalist ve Irak milliyetçisi eğilimlerin General Abdülkerim Kasım önderliğinde bir araya toplandığı Hür Subaylardır.⁵³ 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin tehdidinde kar-

48 Fernando Jacaman, *The Economic Development of Iraq*. Master's Thesis. (Tucson: University of Arizona, 1956), 29.

49 Bet-Shlimon, *Kirkuk, 1918-1968*, 199-200.

50 A.g.e., 202. Modern kapitalizmin ilkeleri dikkate alındığında Kürtlerin şirketteki iyi pozisyonlarda Türklerden ve Asurilerden daha seyrek bulunmaları, etnik ayrımcılığın değil, düşük eğitim seviyesinin bir sonucu olmalıdır.

51 Qubain, *The Reconstruction of Iraq*, 159.

52 Bkz. Talabani, *Kerkük Bölgesinin Araplaştırılması*, 32.

53 Türkiye'de de milliyetçiliği sosyalizmle harmanlayan siyasi eğilimler Irak ile oldukça yakın

ş1 Bağdat, Ürdün'e askerî destek kararı almış fakat gönderilecek tugay, Hür Subaylar üyesi Abdüsselam Arif'in komutasına girmiş ve 14 Temmuz 1958 günü Bağdat'a ulaşarak kanlı bir darbe gerçekleştirmiştir. Aynı gün Bağdat Radyosu'ndan okunan bildiriyle Irak'ta Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Abdülkerim Kasım'ın ilk hükümeti Hür Subaylar, pan-Arabist Baas Sosyalist Partisi, Irak milliyetçisi ve sosyal demokrat Ulusal Demokrat Parti, muhafazakâr milliyetçi İstiklal Partisi, bağımsız iki Kürt ve bir komünist üyeden oluşurken darbeyi ve Cumhuriyetin ilanını destekleyen KDP ve IKP kabine dışı bırakılmıştır.⁵⁴ Ancak Kasım'ın siyasi hamleleri, mesafe konulan bu iki partinin kabinedeki yokluğunu aratmamıştır. İkinci adam Abdüsselam Arif'in Nasırcı ve pan-Arabist söylemlerine karşı, Kasım'ın tam bağımsızlığa ve Irak milliyetçiliğine yakın politikaları Kürtleri ve komünistleri rejimin potansiyel müttefikleri haline getirmiştir. Kürtlere ilişkin ilk hamle Geçici Anayasa'da "Irak'ın Araplarla Kürtlerin ortak vatani olduğu" ifadesine yer verilmesidir.⁵⁵ Ayrıca Kürt bölgelerinde eğitimin Kürtçe verilmesi karara bağlanmış, Eylül ayında siyasi af çıkarılırken Barzani'nin Irak'a dönmesine de izin verilmiştir. 1959 yılında ise Kürtçe neşriyat serbest bırakılacaktır.⁵⁶ Böylece Kasım, KDP'yi hükümete ortak etmeden Kürtleri rejimin destekçileri haline getirebilmiştir.

Eş zamanlı olarak komünistleri memnun edecek gelişmeler de yaşanmıştır. Her şeyden evvel Batı yanlısı monarşinin yıkılması Irak'ı SSCB'ye doğal olarak yaklaştırmış ve Moskova yeni rejimi derhal tanımıştır. Eylül ayında çıkarılan yasayla özel toprak mülkiyeti sınırlandırılmış,⁵⁷ 1959 yılının Mart ayında ise önce SSCB ile işbirliği anlaşması imzalanmış ve ardından Irak, Bağdat Paktı'ndan çekilmiştir.

Kasım muzaffer bir lider olsa da monarşi taraftarlarının yanı sıra toprak reformu nedeniyle büyük aşiretleri ve pan-Arabizme karşı duruşuyla eski müttefikleri olan Baasçıları ve Nasırcıları karşısına almayı kısa sürede başarmıştır. Genişleyen muhalefet karşısında otoritesini pekiştirme ihtiyacı tüm ülkede teşkilatlanmış olan IKP'yi işlevsel bir müttefik haline getirmiş, dolayısıyla partinin faaliyetlerini açıktan yürütmesine, sendikalarda ve derneklerde faaliyet sürmesine izin verilmiştir.⁵⁸ Rejimin en kritik adımı ise ordu içerisindeki

tarихlerde ortaya çıkmıştır. Ancak sosyalist milliyetçilik veya milliyetçi sosyalizm Irak'ta darbe ile işbaşına gelirken Türkiye'de ise 27 Mayıs Darbesi sonrasında bir fikir hareketi olarak yükselmiştir. Bkz. Ömer Atağenç, "Yön Dergisi'nde Anti-emperyalist Söylem ve Ortadoğu", *Mülkiye Dergisi* 36 No.3 (2012), 37-38.

54 Michael Eppel, *Iraq From Monarchy to Tyranny: From the Hashemites to Rise of Saddam*. (Gainesville: University Press of Florida, 2004), 153.

55 Uriel Dann, *Iraq Under Qassem: A Political History, 1958-1963* (London: Pall Mall Press, 1969), 36.

56 Gunter, *The Kurds of Iraq*, 10.

57 Bkz. Johan Franzén, *Red Star Over Iraq: Iraqi Communism Before Saddam*. (New York: Columbia University Press, 2011), 93.

58 Charles Tripp, *A History of Iraq*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 148.

Baasçı fraksiyondan ve reform karşıtı silahlı aşiretlerden duyulan tedirginliğe karşı Mukavamat al-Şaabıyya (Halk Direniş Güçleri - HDG) adlı paramiliter birliklerin oluşturulmasıdır. Komünist rejimlerdeki benzerleri gibi köylerden ve kentlerin yoksul kesimlerinden seçilen sivillerden oluşturulan ve kısa sürede 20 bin milise ulaşan HDG'ler 1959 yılından itibaren komünistlerin, kuzeydekiler ise çoğunlukla Barzani'yle birlikte SSCB'de askerî eğitim almış kişilerin kontrolüne geçmiştir⁵⁹

Kasım ve Arif arasındaki ihtilaf, Nasırcılar tarafından düzenlenen bir komplö açığa çıkınca Arif'in tutuklanmasıyla sonuçlanmış, böylece başlayan pan-Arabistlerin tasfiyesi komünistleri ve Kürtleri hem rejime hem de birbirlerine daha fazla yaklaştırmıştır. Nitekim KDP ve IKP Şubat 1959'da ortak bildirimler yayımlamışlar ve partiler arasında Ulusal Dayanışma Yüksek Konseyi'nin kurulduğunu ilan etmişlerdir.⁶⁰

3.3. Türklerin Yeni Rejimle İlişkileri

Türkler Cumhuriyetin ilanını, temsil eşitliği getireceği düşüncesiyle büyük memnuniyetle karşılamışlardır. Bağdat'a giden Türk toplum liderleri Kasım tarafından kabul edilmişler, Kasım Türklerin tüm vatandaşlık haklarından faydalanacaklarını açıklamış ve bir süre sonra Türklere ait Beşir gazetesi çıkarılmaya başlamıştır.⁶¹ Ancak rejimin komünistlerle ve Kürtlerle yakın ilişkisi ve Kerkük'te başlayan hareketlenmeler Türkleri kaygılandırmıştır.

Bu hareketlenmelerin ilki Barzani'nin Ekim ayında Kerkük'e gelişinin provokatif bir nümayişe dönüştürülmesinde görülmüş ve Barzani'nin kentten ayrılmasının ardından Kürtlerle Türkler arasında şiddet olayları yaşanmıştır. Olaylardan sonra Türklerin yayımladığı deklarasyonda "Kerkük dışından gelen Kürtlerin kent sakinlerini kışkırttıkları ve 'Kerkük Kürttür, yabancılar defolun' sloganları attıkları" ifadeleri yer almıştır.⁶² Bir İngiliz raporu da dışarıdan gelen Kürtlerin olaylara neden olduğunu doğrulamaktadır.⁶³ Karşılıklı meydan okumalar ilerleyen aylarda da devam etmiş, Ocak ayında Kürtlerin Türk mahallelerine saldırısı sonucunda birkaç Türkün öldürüldüğü rapor edilmiştir.⁶⁴ Gerek Barzani'nin Kerkük'e gelişinden evvel gerekse de Ocak ayındaki saldırıdan sonra II. Tümen Komutanı Arap Milliyetçisi Nazım Tabak-

59 Marr, *The Modern History of Iraq*, 160.160; Edgar O'Ballance, *1961-1970: Irak Kürdistan'ı Kurtuluş Mücadelesi*. (Çev. Mehmet Göreli). İstanbul: Yöntem Yayınları, 1977, 88-89.

60 Barzani, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi*, 357-359.

61 Scott Taylor, *Among the 'Others': Encounters with the Forgotten Turkmen of Iraq*. (Ottowa: Esprit de Corps Books, 2004), 50; Bilâl N. Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2004), 131.

Gazete, Kerkük'te bulunan II. Tümen komutanlığına atanan Davud Cenabi'nin emriyle 1959 yılında kapatılmıştır.

62 Bkz. Barzani, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi*, 467.

63 H. N. Pullar to S. Lloyd, FO 371/133136'dan aktaran Bet-Shlimon, *Kirkuk, 1918-1968*, 248.

64 BBC No.775, 15 January 1959: 8'den aktaran Batatu, *The Old Social Classes...*, 913.

çalı, Kasım'a uyarı mahiyetinde raporlar göndermiştir. Raporlarda Kürtlerin amacının Kerkük'ü Kürt bölgesine dâhil etmek olduğunu ve silahlı Kürtlerin etkisini azaltacak önlemler alınması gerektiğini aktarmış ancak uyarıları göz ardı edilmiştir.⁶⁵

Komünistlerin Kürtlerle yaptıkları işbirliği, Türkler için bir başka rahatsızlık kaynağıdır. Kürtler yerel siyaseti komünistlerin kontrolündeki sendikaların himayesinde yürütürlerken meslek kuruluşlarında ise Türklerin hâkimiyeti söz konusudur. Komünistler meslek kuruluşları seçimlerinin çoğunu kaybettiklerinde Türklerle duyulan husumet daha da artmıştır.⁶⁶ Tüm bu mücadelelerde komünistlerin ve Kürtlerin Bağdat'ın desteğini sağlamış olmaları Türklerin rejimden umutlarını kesmelerine değilse de Kasım iktidarından hızla soğumalarına yetmiştir.

Kuruluş yılları itibarıyla Türklerin Türkiye'ye yeniden bağlanma umudu bir yana bırakılırsa Irak'ta Türk milliyetçiliğinin ayrılıkçı bir hareket olduğunu gösteren herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Türklerin, kimliklerini koruyarak zaman içerisinde sürekli geliştirdikleri Iraklılık anlayışı Kasım'ın yurttaş milliyetçiliği düşüncesine oldukça yakındır. Ne var ki Kasım iktidarı, Kürtlerle ve komünistlerle kurulan ittifak neticesinde Türkler için tam bir şanssızlık ve hayal kırıklığı dönemi olmuştur. Bilhassa Kerkük'te Kürtlerden ve komünistlerden algılanan tehdidin, onların rakibi olan Baasçıları Kasım rejiminden çok daha sempatik göstermiş olması doğaldır. Türklerin yurttaş milliyetçisi Kasım döneminde değil etnik milliyetçi I. Baas döneminde daha güvenli bir yaşam sürdürdüklerinde de şüphe yoktur. Fakat bu tablo için yapılan, "Türklerin pan-Arabist bir anlayışa iltihak ettikleri" veya "Türk milliyetçiliğinin Arap milliyetçiliğinin küçük kardeşi olduğu" yorumları biraz fazla zorlama görünmektedir.⁶⁷ Nitekim Iraklı Türklerin tıpkı Kasım rejiminden hızla uzaklaşmalarında görüldüğü gibi bilhassa II. Dönem Baasçılardan uzaklaşmaları için fazla beklentileri gerekmemiştir.

3.4. Komünist Etkinliğinin Yükselişi ve Düşüşü

Irak hükümeti Nasırcıların tasfiyesiyle sonuçlanan kabine revizyonu ile sola bir adım daha yaklaşmıştır. Bu gelişme, komünistlere reform karşıtı olarak gördükleri tüm kesimlere karşı organize olacakları bir alan açmıştır.⁶⁸ Irak'ta IKP dışındaki komünist örgütlerden biri olan Barış Partizanları da Nasırcıların tasfiyesiyle oluşan boşlukları bir kitle örgütü sıfatıyla doldurmaya çalışmıştır.⁶⁹

65 Casim Muhlis Al-Muhami, *Muthekkerat el-Tabakçali* (Zaman Matbaası: Bağdat, 1986), 356, 423'ten aktaran Mahir Nakip, *Kerkük'ün Kimliği* (Ankara: Bilgi Yayınları, 2007), 131-138.

66 A.g.e., 169.

67 Yorumlar için bkz. Orit Bashkin, "Hybrid Nationalisms: Watanî and Qawmî Visions in Iraq Under 'Abd Al-Karim Qasim, 1958-61" *International Journal of Middle East Studies* 43, No.2 (2011), 307. <http://www.jstor.org/stable/23017399>.

68 Karol Sorby, "The Mosul Uprising of 1959", *Asian and African Studies* 15 No.2 (2006), 134.

69 Dann, *Iraq Under Qassem*, 117-118.

Komünistlerin Kasım'a verdiği açık destek sürerken 1959 yılının Mart ayında muhafazakâr Arap milliyetçiliğinin çok güçlü olduğu Musul'da bir gösteri tertip edilmiştir. Batatu, sözde Barış Partizanlarının etkinliği olan bu gösteri için Musul'da bir kalkışma olacağı söylentilerine karşı komünistlerin rejime verdikleri desteği vurgulamak amacıyla bu kenti tercih ettiklerini belirtmektedir.⁷⁰ On binlerce kişinin katılımıyla gerçekleşen gösterinin ertesi günü kentte kalan bazı sol gruplarla milliyetçiler arasında yaşanan çatışmalar neticesinde 8 Mart sabahı Garnizon Komutanı Abdulvahap Şavvaf, hükümeti devirmek üzere harekete geçmiştir. Musul'u ve çevresini sonraki dört gün boyunca savaş alanına çeviren kalkışma HDG'liler KDP'liler, komünist gruplar, düşük rütbeli Kürt subay ve askerlerin desteğiyle oldukça kanlı bir şekilde bastırılmıştır.⁷¹

Kalkışma sonrasında orduda ve bürokraside geniş çaplı bir temizlik başlatılırken rejimin koruyuculuğunu üstlenen komünistlerin gayrimeşru uygulamaları da zirveye çıkmıştır.⁷² İzleyen haftalarda IKP hükümete girme talebini ilan etmiş ve komünistler de Kasım üzerinde baskı kurmaya başlamışlardır.⁷³ 1 Mayıs 1959'da binlerce sempatizanın aynı taleple Bağdat caddelerini doldurmaları, Kasım'ın komünistleri tehdit olarak görerek bir anti-komünist kampanya başlatması için yeterli olmuştur.⁷⁴ IKP'nin talebinden çabucak vazgeçmesine rağmen komünistler üzerindeki baskılar sürmüş, pek çok komünist subay emekli edilmiş ve HDG'lerin yetkileri kısıtlanmıştır.⁷⁵ Fakat kuzeyde Kürtlerin kontrolündeki HDG'ler faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Tam da bu dönemde rejimin diğer müttefiki olan Barzani'nin karşısına konumunu pekiştirecek bir fırsat çıkmıştır. Ülkenin kuzeyinde iki büyük Kürt aşiretin isyanı HDG ve hava kuvvetlerinin desteğiyle Barzani güçleri tarafından bastırılmış⁷⁶ böylece Kürtler kendi kontrollerindeki HDG'lerle birlikte rejim için ne kadar faydalı olduklarını Musul'dan sonra ikinci kez kanıtlamışlardır. Temmuz ayı yaklaştığında Kasım'ın komünistlerin askerî etkinliğini azaltma çalışmaları sürerken Kürtlerle ittifakı ise devam etmektedir.

4. KERKÜK KATLIAMI VE SONRASI

Kerkük'teki etnik ihtilaf Cumhuriyetin ilanından itibaren siyasi-ideolojik bir kiske altında kamusal alana hâkim olma mücadelesi haline gelmiştir. Mücadelenin bir tarafında Kürt ve komünist tahakkümüne karşı çıkan Türkler, diğer tarafında ise Kürt nüfus üzerinden siyaset yürüten komünistler ve komünist örgütler üzerinden etnik hâkimiyet kurmaya çalışan Kürtler yer almaktadırlar.

⁷⁰ Batatu, *The Old Social Classes...*, 879.

⁷¹ Karol Sorby, "The Mosul Uprising", 146.

⁷² Hala Fattah, *A Brief History of Iraq*. (New York: Facts on File, 2009), 198; Nakip, *Kerkük'ün Kimliği*, 130.

⁷³ Bkz. Franzén, *Red Star Over Iraq*, 103.

⁷⁴ Salucci, *Irak'ta Solun Tarihi*, 35.

⁷⁵ Farouk-Sluglett and Sluglett, *Iraq Since 1958*, 70.

⁷⁶ El Munadil, *Irak Kürt Hareketi...*, 25

dır. IKP ve KDP'nin yanı sıra HDG, Barış Partizanları ve Demokratik Gençlik Birliği kentte etkili olan diğer sol örgütlerdir. Darbe sonrasında Kerkük'te artan işsizliğin⁷⁷ bu örgütleri fazlasıyla beslemiş olduğunda kuşku yoktur.

1959 yılına girilirken Kerkük'te yapılan kritik atamalar sonucunda kentin kontrolü komünist Kürtlere geçmiştir. Barış Partizanlarından Maruf Berzeneci belediye başkanlığına, komünist Kürt Mehdi Hamid HDG şefliğine, komünist Arap Davud Cenabi ise II. Tümen komutanlığına getirilmiştir. Ancak Kasım'ın anti-komünist kampanyasıyla durum değişmiş, Cenabi ve Hamid Haziran sonunda görevlerinden alınmışlardır.⁷⁸ Yerlerine atama yapılmaması ise askerlerini ve militanlarını hem kızdırmış hem de aynı zamanda otoritesiz⁷⁹ ve dolayısıyla sorumsuz hale getirmiştir.

1958 yılının sonunda KDP, "Kürdistan'a Çağrı" başlıklı bir bildiri yayımlamıştır. Bildiride Türk milliyetçileri için "Turancılar" ifadesinin kullanımına özen gösterilerek bunların "Irak'a değil Türkiye'ye bağlı olduklarına" ve "emperyalistlerle işbirliği yaptıklarına" dair suçlamalar yöneltilmiştir.⁸⁰ Bildiri, Türklerin hedef gösterildiğinin somut kanıtıdır. Bununla birlikte diğer KDP belgelerinde de görülen benzer tutum ve "Turancı" ifadesinin sürekli vurgulanması, Türklerin hem Bağdat hem de Moskova aleyhine çalıştıkları şüphesi oluşturarak Türklere karşı komünist desteğini pekiştirme amacıyla ilgili görünmektedir.

KDP'nin tutumuna karşın IKP Kerkük Bürosu'nun 1959 yılının Mart ayında dağıttığı broşürde "gericilerin ve şovenistlerin bir taraftan Türkleri Arap ve Kürt korkusuyla telaşlandırdıkları diğer taraftan da Kürtler arasında Türk kardeşlerine karşı şüphe uyandırıcı söylentiler yaydıkları" uyarısı yapılmıştır.⁸¹ Broşürün, komünistlerin Türklere bakışımın KDP kadar keskin olmadığına bir göstergesi olmasının yanı sıra, gerilimin kasten tırmandırıldığına işaret etmesi de önemlidir. Kendi yaptıkları uyarılara karşın komünistlerin bu kaosa sürüklenecek olmaları ise dikkat çekicidir.

Kerkük'te komünist Kürt gruplar Cumhuriyetin birinci yıl dönümü kutlamalarını resmî güç gösterisine dönüştürmeyi planlamışlardır. Türkler ise buna iştirak etmeyerek kendi kutlamalarını yapmayı tercih etmişlerdir. 14 Temmuz 1959 günü, örgüt ve kurumların komünist ve Kürt mensuplarından müteşekkil "resmî kortej" Hassa Suyu'nun batı yakasında köprüye ilerlerken aynı esnada kendi kutlamalarını yapan Türklerle ilk gerginlikler başlamıştır.⁸²

77 Bet-Shlimon, *Kirkuk, 1918-1968*, 258.

78 Batatu, *The Old Social Classes...*, 914.

79 Dann, *Iraq Under Qassem*, 224.

80 Barzani, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi*, 463.

81 *Itihad-ush-Sha'b*, 27 March 1959'dan aktaran Batatu, *The Old Social Classes...*, 913-914.

82 Karşılaştırma için bkz. Ershad Al-Hirmizi, *The Turkmen and Iraqi Homeland*. (İstanbul: Kerkük Vakfı, 2003), 57-58; Letter No. 497 of 15 July 1959 from the Kirkuk chief of police to the muttasarrif of Kirkuk province'ten aktaran Batatu, *The Old Social Classes...*, 915, Guldem B. Buyuksarac, *The*

Bir saat sonra karşı yönden ellerinde urganlar taşıyarak gelen yaklaşık 60 kişilik bir başka grup görülmüştür. Kurumsal mensubiyetleri belirlenemese de kaynaklar bunların Kürt milisler oldukları konusunda uzlaşmaktadırlar.⁸³

Kortej köprüye yaklaşıp Türklere ait 14 Temmuz Kahvehanesine vardığında gruplar arasında tartışma yaşanmış ve bilinmeyen bir yerden ateş edilince askerler ve HDG mensupları silahlarına sarılmışlardır. Böylece başlayan ve gelişen olaylarda 20 Türk öldürülerek cesetleri caddelerde sürüklenmiş ve Türklere ait 70 işyeri yağmalanmıştır.⁸⁴ Bu esnada bazı HDG'liler İmam Kasım karakoluna saldırıp silahları yağmaladıktan sonra havaya ateş açıp "Türkler Kürt kardeşlerimizi katlettiler" diye bağırarak Türklerin yoğun olduğu Kale yönüne doğru harekete geçmişleridir.⁸⁵ Zarar görenlerin tümünün Türk olmalarından Türklerin çok büyük ihtimalle silahsız oldukları veya silah kullanmadıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Batatu'nun belirttiği gibi ilk ateşin bir saldırı sinyali, düşüncesizce bir hareket veya üçüncü tarafın provokasyonu olması muhtemeldir.⁸⁶ Öte yandan, cinayetlerin ertesi gün belirli kişilerin hedef alınarak sürmesi katliamın yalnızca provokasyonla gerekçelendirilemeyeceğini göstermektedir.

15 Temmuz'da IV. Tugaya bağlı Kürt askerler güvenliği sağlamak üzere kente girmişler ancak Kale yönünden ateş açıldığı iddiasıyla buradaki Türk yerleşimlerini ve Türklere ait iki sinema salonunu bombalamışlardır. Güvenlik müdürü, ateş açıldığı iddiasının Gençlik Birliği ile HDG tarafından uydurulduğunu rapor etmiştir.⁸⁷ Bir başka rapora göre, Barış Partizanları ve Gençlik Birliği militanları ailelerin sığındığı Tümen komutanlığı kapısında rastladıkları ve düşman olarak gördükleri kişileri askerî polis eşliğinde katledilmek üzere sürükleyerek götürmüşlerdir.⁸⁸

16 Temmuzda ordu birliklerinin kente gelişiyle olaylar yatışmış fakat asayiş ancak ertesi gün sağlanabilmiştir. Cinayetlerin çoğunun "canavarca hislerle" işlendiği günümüzde Kerküklüler arasında halen anlatılmaktadır. Kerküklü iki akademisyen Nakip ve Saatçi vahşetin ayrıntılarını eserlerinde aktarmış-

Politics of Loss and Poetics of Melancholy: A Case Study on Iraqi Turkmen, Doctoral dissertation (New York: Columbia University 2010) 207'den aktaran Bet-Shlimon, *Kirkuk, 1918-1968*, 261.

⁸³ Letter No. 6443 of 17 July 1959 from the Kirkuk chief of security to the director general of security, Baghdad'tan aktaran Batatu, *The Old Social Classes...*, 917; Buyuksarac, *The Politics of Loss... 207'den ve Hayman to Hiller FO 371/140920'den aktaran Bet-Shlimon, Kirkuk, 1918-1968*, 261.

⁸⁴ Al-Hirmizi, *The Turkmen and Iraqi Homeland*, 58; Letter No. 497 of 15 July 1959'dan aktaran Batatu, *The Old Social Classes...*, 915.

⁸⁵ Al-Hurriyyah, 22 September 1959'dan aktaran Batatu, *The Old Social Classes...*, 917.

⁸⁶ A.g.e., 917.

⁸⁷ Letter No. 6857 of 27 July 1959 from the chief of security of Kirkuk to the Directorate General of Security, Baghdad'tan aktaran a.g.e., 918.

⁸⁸ Letter No. 6694 of 20 July 1959 from the Kirkuk chief of security to the Directorate General of Security, Baghdad'tan aktaran a.g.e., 918.

lardır.⁸⁹ Yazarların kimlikleri anlatımların mübalağalı olduğunu düşündürse de katliam tanığı Kerküklü Ermeni Henry Astarjian'ın çizdiği tablo da daha hafif değildir. Astarjian, *pogrom* olarak nitelendirdiği olaylarda, ikisi kendi arkadaşı olmak üzere, bazıları diri diri gömülmek suretiyle 50 Türk seçkinin Kürtler tarafından öldürüldüğünü aktarmaktadır.⁹⁰ Kerkük güvenlik müdürü de 32 olarak açıkladığı resmî can kaybı sayısının yanı sıra, gömüldüğü tahmin edilen 20 kişinin de arandığını Bağdat'a bildirmiştir.⁹¹

Kerkük'teki vahşeti anlatanlardan birisi de Başbakan Kasım olmuştur. İlk açıklamasında “kin ve kör fanatizmle halkın evlatlarının karşısına çıkanları ezmeye muktediriz” derken⁹² ikincisinde ise katliam fotoğraflarını göstererek “Hülagü'nün ve Siyonistlerin bile böyle bir vahşet gerçekleştirmediklerini” söylemiştir. “Bunları demokrasi iddiasındaki örgütlerin yapabilir mi” sorusunun ardından failer için “faşistlerden daha aşağılık, onursuz ve vicdansız sahtekârlar” ifadesini kullanmış ve isim vermeden “belirli örgütler” vurgusu yapmıştır.⁹³

Abdülkerim Kasım, katliamdan Kürtleri değil güncel siyasetinin hedefindeki komünistleri sorumlu tutma eğilimindedir. Bağdat televizyonu katliamı anti-komünist propaganda malzemesi haline getirirken çok sayıda komünist subay tutuklanmış veya ihraç edilmiştir.⁹⁴ Dış basına aksettirilme biçiminden de olaylardan komünistlerin sorumlu tutulduğu anlaşılmaktadır.⁹⁵ Pan-Arabist basın da katliamı, gerçekleştirilen vahşetten komünistleri sorumlu tutmak ve onları devlete sadakatsizlikle suçlamak için kullanmıştır.⁹⁶ Buna karşın Kasım, 2 Ağustos günü yaptığı “sorumluluğun örgütlere değil yalnızca kişilere yüklenmesi gerektiği” açıklamasıyla IKP'yi tam olarak karşısına almaktan vazgeçmiş görünmektedir.⁹⁷

Komünistlerle arasına mesafe koymaya çalışan diğer isim Mustafa Barzani'dir. Kendisiyle bağlantılı örneğin Maruf Berzenci gibi kişilerin rol aldıkları katliamı onunla doğrudan ilişkilendirecek bir veri bulunmamaktadır. Yalnızca 10 aydır Irak'ta bulunduğu partideki otoritesinin sınırlılığı kabul edilse de KDP-İKP yakınlaşmasında etkisinin olduğu kuşkusuzdur.⁹⁸ Ancak bu tutumundan geri dönmüş ve katliamın sorumluluğu resmî olarak komünistlere

89 Bkz. Suphi Saatçi, *Tarihi Gelişimi İçinde Irak'ta Türk Varlığı*. (İstanbul: İstanbul Araştırma Merkezi, 1996), 217-219; Nakip, *Kerkük'ün Kimliği*, 140-141.

90 Astarjian, *The Struggle for Kirkuk*, 15, 126.

91 Letter No. 6694 of 20 July 1959'dan aktaran Batatu, *The Old Social Classes...*, 919.

92 A.g.e., 919; Dann, *Iraq Under Qassem*, 224.

93 Batatu, *The Old Social Classes...*, 919; Dann, *Iraq Under Qassem*, 225-226.

94 McDowall, *A Modern History of the Kurds*, 305; Farouk-Sluglett and Sluglett, *Iraq Since 1958*, 71.

95 Fighting in Iraq Said to Continue. *The New York Times*, July 21, 1959, 1, 18.

96 Bashkin, “Hybrid Nationalisms”, 304.

97 Dann, *Iraq Under Qassem*, 226.

98 McDowall, *A Modern History of the Kurds*, 303.

yüklenmişken KDP'yi komünistlerden alalecele temizleyerek muhtemel suçlamalardan uzak tutmayı başarmıştır. Burada ilginç olan, Barzani'nin partideki komünist temizliğine katliamdan on gün evvel başlamış olmasıdır⁹⁹.

Kasım ve KDP'nin aksine IKP Merkez Komitesi katliam sonrasında özeleştiriyi yapan tek taraf olmuştur. Yaşanan olaylardan bir kazançları yoktur ve ortaya çıkan tabloda Türklerden sonra en fazla zararı merkezdeki IKP'liler görmüştür. Katliam Mart ayında Musul'da yaşananların aksine IKP'nin siyasi hedefleriyle de örtüşmemektedir.¹⁰⁰ Fakat Musul'da kişisel kinlerini, feodal ve etnik düşmanlıklarını vahşice sergilerken partinin adını kullananların kınanmamış olması,¹⁰¹ IKP'yi Kerkük katliamından dolayı da olsa sorumlu kılmaktadır. Merkez Komitenin yaptığı özeleştiride vardığı sonuç, partinin ve Bağdat'ın II. Tümen'e bağlı Kürtler tarafından yanıltıldığıdır. Ayrıca bazı parti örgütlerinin parti politikasını yanlış uygulayarak komünist gibi davranan harici unsurların aşırılıklarını kolaylaştırdıkları ve partinin de bu tür hareketlere zamanında karşı duramama konusunda hatalı olduğu kabul edilmiştir.¹⁰² Merkez Komite üyelerinden Aziz al-Hacc ise uzunca bir zaman sonra "14 Temmuz'un Türklere karşı düzenlenmiş ırkçı bir provokasyon ve Kürt şovenizminin bir ifadesi olduğunu, Barzani Kürtleriyle komünistlerin Kerkük'te onlarca Türkü öldürdüklerini, tutukladıklarını ve bazılarını diri diri gömdüklerini açıklayarak olayların IKP'nin yanlış yönlendirilmesi ile şiddetlendiği için partinin de sorumlu olduğunu" kabul etmiştir.¹⁰³

Faillerin tamamına yakını komünist Kürtler olduğundan katliamdan Kürtlerin mi yoksa komünistlerin mi sorumlu olduğu sorusu yanıtız kalmaktadır. Dolayısıyla esas sorgulanması gereken, faillerin hangi kimlikleriyle hareket ettikleridir. Bu noktada ilk olarak olayların komünistlerin değil Kürtlerin beklentileri doğrultusunda sonuçlanmış olduğunu dikkate almak gerekmektedir.¹⁰⁴ İkincisi, faillerin entelektüel komünistler olmadıkları açıktır. Komünistlikleri yüzeysel ve örgüt mensubiyetleri etnik hâkimiyet amaçlarıyla doğrudan ilişkilidir. Üçüncüsü Türkler 14 Temmuz'dan sonra, yaşanan olaylardan komünistleri değil Kürtleri sorumlu tutmaya halen devam etmekte ve 14 Temmuz günü Kürtlerle aralarına kan girdiğine inanmaktadırlar.¹⁰⁵ Bütün bunlar faillerin, tüm ideolojik ve örgütsel mensubiyetlerine karşın katliamı Kürt kimlikleriyle ve Türkleri hedef alarak gerçekleştirdiklerini göstermektedir.

Ne var ki Kürtlerin tamamen IKP'nin ise kısmen sorumluluktan sıyrılmalarının

99 A.g.e., 303.

100 Eppel, *Iraq From Monarchy to Tyranny*, 182.

101 Batatu, *The Old Social Classes...*, 919-920.

102 *Ittihad-ush-Sha'b*, 23 August 1959'dan aktaran a.g.e., 919-920.

103 Al-Hâjj, Aziz (1981). Ma'al al-A'wam: Safahât min Târîkh al-Harakah al-Shiyyû'iyah fi al-'Iraq Baina 1958-69. Beirut: 1981'den aktaran Ismael, *The Rise and Fall...*, 91.

104 Batatu, *The Old Social Classes...*, 912.

105 Anderson and Stansfield, *Crisis in Kirkuk*, 64.

ardından Kasım, Baasçılarca düzenlenen bir suikasttan sonra, resmî bilançosunu 31 ölü ve 130 yaralı olarak açıkladığı Kerkük katliamından Baas Partisi'ni sorumlu tutmaya başlamıştır.¹⁰⁶ Böylece 14 Temmuz'un komünistlerle bağlantısı gündemden düşmüş ayrıca idam cezalarının infazı da geciktirilmiştir.¹⁰⁷ Ne var ki 1963 yılında gerçekleştirilen I. Baas Darbesi yalnızca Kasım'ın değil Kerkük katliamından mahkûm edilenlerin de sonu olmuştur. Davud Cenabi 11 Şubat 1963 günü idam edilirken, katliamdan suçlu bulunan diğer 27 sanığın idam cezaları 23 Haziran 1963 günü Kerkük'ün üç farklı meydanında infaz edilmiş ve cesetleri adalet isteyen Türklerin desteğini kazanmak amacıyla günlerce teşhir edilmiştir.¹⁰⁸

SONUÇ

Kerkük'te yaşanan etnik ihtilafın en dikkat çekici noktası, azınlık kimliğinin siyasallaşmasının devlet politikalarıyla her zaman doğrudan ilişkili olamayabileceğini göstermiş olmasıdır. Kerkük'ün demografisini değiştiren Kürt göçleri, Türk kimliğinin siyasallaşma sürecinde diğer tüm faktörlerin önüne geçmiştir. Dolayısıyla bir azınlığın diğer azınlıktan algıladığı tehdidin etnik kimliğin siyasallaşmasında en az devlet eliyle uygulanan asimilasyon kadar etkili olabileceği görülmüştür. Ayrıca Kürtlerin Kerkük'te IKP'ye gösterdikleri eğilim, etnik ayrışmaların sosyo-ekonomik farklılıklarla derinleşmesinin, ihtilafa ideolojik bir boyut ekleyebileceğini göstermektedir. Bununla birlikte Kerkük katliamı, azınlık milliyetçiliklerinde ideolojik bağların etnik bağlılıklara kurban edilebileceğinin de açık bir örneği olmuştur. Nitekim IKP açıkça Kürtlerin sorumlu olduğu Kerkük katliamından sonra eski gücüne bir daha asla kavuşamayacaktır.

Çalışmadan elde edilebilecek bir diğer sonuç, kapitalist üretim tarzının uluslaşmamış toplumlarda etnik kimlikler arasında fırsat eşitsizliğinden ileri gelen sosyo-ekonomik dengesizlikleri ve dolayısıyla etnik ayrışmayı derinleştirebileceğidir. IPC'nin Kerkük'teki istihdam politikasının ortaya çıkardığı sonuç tam olarak budur. Yakın dönemde yazılmış eserlerde dahi Kürtlere etnik ayrımcılık nedeniyle IPC'deki iyi pozisyonlarda görev verilmediği iddiası yer alırken şirketin bu tutumu Irak'ta Kürt milliyetçiliğinin mağduriyet argümanlarından birisi olarak halen kullanılmaktadır.

Kerkük'teki ihtilafın temeli, Kürtlerin —günümüzde hala süren— Kerkük'ü özerklik talep ettikleri bölgeye dâhil etme arzuları ve bunu bağımsızlık yolundaki en büyük aşama olarak görmeleridir. Ne var ki 14 Temmuz'da Türklerle Kürtlerin arasında kan girmiş ve Kürtler Türklerin nazarında uzlaşılacak en son unsur haline gelmişlerdir. Buna karşın Bağdat —rejimlere olan güvensizlik bir yana— Kürt tehdidine karşı güvenilir bir güç olarak görülmeye başlamış ve Türkler arasında Iraklılık düşüncesi bir bakıma Kürt tehdidi sayesinde

¹⁰⁶ *Ittihad-ush-Sha'b*, 3 December 1959'dan aktaran Batatu, *The Old Social Classes...*, 919.

¹⁰⁷ Al-Hirmizi, *The Turkmen and Iraqi Homeland*, 62.

¹⁰⁸ Astarjian, *The Struggle for Kirkuk*, 15, 159.

güçlenmiştir. Saddam Hüseyin'in yarattığı korku rejimi 1980'lerden itibaren Irak Türk milliyetçiliğinin rejime muhalif olarak kendisini yeniden üretmesine neden olsa da Türkler Iraklılık düşüncesini Türklüklerinden ödün vermeden muhafaza etmeye özen göstermişlerdir. Böylece, Kürtlerle Bağdat arasındaki ihtilafın odağı haline gelmesine karşın Kerkük Türk kimliğini kaybetmemiştir.

Kerkük katliamı Irak'ta Türk kimliğinin siyasallaşmanın zirvesini oluştururken aynı zamanda Kerkük'ün Türk kimliğinin tarihî kanıtlarından da birisi olmuştur. Zira ne katliam öncesindeki baskılar ne de katliam, Türklerin kenti terk etmelerine neden olabilmıştır. 1963 darbesi sonrası Baasçıların yürüttüğü intikam siyaseti ise binlerce Kürtün kenti terk etmesine neden olmuştur fakat bu sefer Arap nüfusun artmaya başladığı görülmüştür. 1991 yılında Kürtler ABD'nin teşviki ile kenti işgal ettiklerinde ise Arap nüfus azalmış fakat birkaç gün sonra Bağdat'ın karşı hamlesiyle Kürtler kenti yeniden terk etmişlerdir. Benzer senaryolar 2003 ve 2017 yıllarında tekrar yaşanmıştır. Arapların ve Kürtlerin siyasal konjonktür lehlerine döndüğünde başlattıkları karşılıklı işgal girişimlerinde Kerkük'ü terk etmeyenler ise yalnızca Türkler olmuştur.

KAYNAKÇA

Al-Hirmizi, Ershad. *The Turkmen and Iraqi Homeland*. İstanbul: Kerkük Vakfı, 2003.

Anderson, Liam and Gareth Stansfield. *Crisis in Kirkuk: The Ethnopolitics of Conflict and Compromise*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009.

Astarjian, Henry D. *The Struggle for Kirkuk*. London: Praeger Security International, 2007.

Atageç: Ömer. "Yön Dergisi'nde Anti-emperyalist Söylem ve Ortadoğu". *Mülkiye Dergisi* 36, No.3 (2012): 33-59.

Babekr, Xoşevi ve Pael Shehtman *Kürdistan Bayrağının Altında Mustafa Barzani: Yaşamı ve Eylemi*. (Çev. Kamiz Şeddadi). İstanbul: Avesta Yayınevi, 2010.

Barzani, Mesud. *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi-I*. (Çev. V. İnce). İstanbul: Doz Basım-Yayın, 2017.

Bashkin, Orit. "Hybrid Nationalisms: Watanī and Qawmī Visions in Iraq Under 'Abd Al-Karim Qasim, 1958-61". *International Journal of Middle East Studies* 43, No.2 (2011): 293-312.

Batatu, Hanna. *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of Its Communists, Ba'athists and Free Officers*. Princeton: Princeton University Press, 1978.

Bet-Shlimon, Arbella Herutha. *Kirkuk, 1918-1968: Oil and the Politics of Identity in an Iraqi City*. Doctoral dissertation, Cambridge: Harvard University, 2012.

Büyüksaraç, Güldem B. (2017). Trans-border Minority Activism and Kin-state Politics: The Case of Iraqi Turkmen and Turkish Interventionism. *Anthropological Quarterly* 90 No.1 (2017): 17-53.

Dann, Uriel. *Iraq Under Qassem: A Political History, 1958-1963*. London: Pall Mall Press, 1969.

Dawisha, Adeed. *Iraq: A Political History*. Princeton: Princeton University Press, 2009.

Demirci, Nefi. *Dünden Bugüne Kerkük (Kerkük'ün Siyasi Tarihi)*. İstanbul: Renk Ofset, 1990.

Doxiadis Associates. "The Future of Kirkuk: Project QGHP-66: A Long Term Program and a Master Plan for the Development of the City and Its Region". *Ekistics* 6 No.38 (1958): 348-72, <http://www.jstor.org/stable/43620932>.

Edmonds, Cecil John. *Kurds, Turks, and Arabs: Politics, Travel, and Research in North-Eastern Iraq, 1919-1925*. London: Oxford University Press, 1957.

El Munadil. *Irak Kürt Hareketi ve Irak Komünist Partisi: Bir İhanet Tarihi*. (Çev. Şadi Ozansu). İstanbul: Köz Yayınları, 1976.

Eppel, Michael. *Iraq From Monarchy to Tyranny: From the Hashemites to Rise of Saddam*. Gainesville: University Press of Florida, 2004.

Farouk-Sluglett, Marion and Peter Sluglett. *Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship*. London: I.B. Tauris, 2001.

Fattah, Hala. *A Brief History of Iraq*. New York: Facts on File, 2009

"Fighting in Iraq Said to Continue" *The New York Times*, (July 21, 1959): 1,18.

Franzén, Johan. *Red Star Over Iraq: Iraqi Communism Before Saddam*. New York: Columbia University Press, 2011.

Fuccaro, Nelida. "Reading Oil as Urban Violence: Kirkuk and Its Oil Conurbation: 1927-1958" in *Urban Violence in the Middle East: Changing Cityscapes in the Transition from Empire to Nation State*. (Ed.) Ulrike Freitag et. al. (pp.222-242), New York: Berghahn Books, 2015.

Gunter, Michael M. *The Kurds of Iraq: Tragedy and Hope*. New York: St. Martin's Press, 1992.

Hammoudi, Ali. *The Pomegrante Tree Has Smothered Me: International Law, Imperialism & Labour Struggle in Iraq: 1917-1960*. Doctoral disseration. Graduate Program in Law, Toronto: York University, 2018.

Ismael, Tareq Youssief. *The Rise and Fall of the Communist Party of Iraq*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Jacaman, Fernando. *The Economic Development of Iraq*. Master's Thesis. Tuscon: University of Arizona, 1956.

Khadduri, Majid. *Independent Iraq: A Study in Iraqi Politics since 1932*. London: Oxford University Press, 1951.

League of Nations. *Question of the Frontier Between Turkey and Iraq: Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30th, 1924*. Geneva, 1925.

_____. "Declaration of the Kingdom of Iraq, May 30th, 1932 on the Occasion of the Termination of the Mandatory Regime in Iraq". *Official Journal* A.17.1932.vii. (1932): 1347-50.

Lukitz, Liora. *Iraq: The Search for National Identity*. London: Frank Cass, 1995.

Marr, Phebe. *The Modern History of Iraq*. Oxford: Westview Press, 1985.

McDowall, David. *A Modern History of the Kurds*. London: I.B. Tauris, 2007.

Nakip, Mahir. *Kerkük'ün Kimliği*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2007.

O'Ballance, Edgar. *1961-1970: Irak Kürdistan'ı Kurtuluş Mücadelesi*. (Çev. Mehmet Görelî). İstanbul: Yöntem Yayınları, 1977.

Qubain, Fahim I. *The Reconstruction of Iraq: 1950-1957*. New York: Prager, 1958.

Saatçi, Suphi. *Tarihi Gelişimi İçinde Irak'ta Türk Varlığı*. İstanbul: İstanbul Araştırma Merkezi, 1996.

Salucci, Ilario. *Irak'ta Solun Tarihi: Komünist Partisi, İşçi Hareketleri ve Sol: 1924-2004*. (Çev. O. Akınhay). İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005.

Sassoon, Joseph. *Economic Policy in Iraq: 1932-1950*. New York: Frank Cass, 1987.

Sorby, Karol. "The Mosul Uprising of 1959". *Asian and African Studies* 15 No.2 (2006), pp.133-51.

Şimşir, Bilâl N. *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2004.

Talabani, Nuri. *Kerkük Bölgesinin Araplaştırılması*. (Çev. Zafer Avşar). İstanbul: Avesta Yayınevi, 2005.

Taylor, Scott. *Among the 'Others': Encounters with the Forgotten Turkmen of Iraq*. Ottawa: Esprit de Corps Books, 2004.

Tripp, Charles. *A History of Iraq*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Zubaida, Sami. "Irak'ta Sivil Toplumun Yükselişi ve Düşüşü", *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma: Ulus Devletin Sorgulanması* içinde (Der.) Haldun Gülalp (Çev. Ebru Kılıç). (sf.154-172), İstanbul: Metis Yayınları, 2007.